

Sevinc Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, aparıcı elmi işçi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu
"Folklor və yazılı ədəbiyyat" şöbəsi
sevinc.k.aliyeva@gmail.com

(əvvəli ötən sayımızda)

Yazıçı müasir həyatda görə bilmədiyinin təsəllisi üçün mifə can atır" (5, 334). Maraqlısı budur ki, M.Süleymanlı müqayisəli təsvir yaradaraq, bu acı mənzərəni göstərməklə bərabər, sağlam, elmi bir mühitin formalaşması yollarını da oxucunun diqqətinə çatdırır, müxtəlif müsbət fikirlər irəli sürür. Məhz buna görə dəyərlilik ki, M.Süleymanlının əsərləri dövrümüzün ictimai-fikir tarixində özünün var olduğunu göstərən, cəmiyyətimizin güzgüsü olan, oxucuların fikir və düşüncələrinə işıq salan güzgüdür. Əsərdəki obrazlardan da aydın olur ki, çirkab bir mühitdə formalaşan gənclərin həyatı təbii ki, ancaq belə ola bilər. Yazıçı onların həyatını, düşüncəsini, psixoloji aləmini daha canlı təqdim etmək üçün mifə də müraciət edir. AMEA-nın müxbir üzvü K.Əliyev bu fikirləri elmi məntiqlə aşağıdakı kimi də səciyyələndirir: "Yazılı bədii nümunədə obrazların düşüncəsini, psixoloji aləmini daha canlı təqdim etmək məqamında da mifə üz tutmaq yerinə düşür. Mifdən gələn enerji yazıçının yaratdığı obrazı yeni ruh verir. Yazıçı qarşıya qoyulan ideyanın daha mükəmməl ifadəsi üçün nizamlı və harmonik sistem axtarışında olur və bu axtarışda ona mifdəki kosmosun bərpası daha yaxından kömək edir (5, 335).

Mövlud Süleymanlının "Seçilmiş əsərləri" kitabının ön sözündə "Dəyirman" əsəri haqqında belə bir fikrə rast gəlirik: "Yazıçı Azərbaycan nəsrinə yeni dil, yeni üslub, təzə-tər obrazlar bəxş edib bilməmişdir. Obrazlarını kollektivlik mənəşindən çıxarıb tarixə salır, at üstünə qaldırır, onun düşüncəsinin fərqli olduğunu bəyan edir. O, yasaq mövzuları yazıya gətirib fərdin yaşantılarını, psixoloji durumunun qatlarını incələyir" (9, 7). Bu fikirlər də təsdiq edir ki, maddi və mənəvi dəyərlərin dəyirman kimi üyüdülməsi, halallıq kimi bağların zəifləməsini göstərən süjetlər cəmiyyətimiz üçün səciyyəvidir. "Hansı gücnən sənənin başının basırılsa, sənənin başın da həmə gücnən geri basır", "Elə bil yer üzünü quyuya sallamışdılar, bir işıq gözləyirdi ki tutub çıxsın", "Ortada üç bişmiş toğlu başı vardı. Başın biri... yerində sakitcə dururdu. Biri ağlayırdı, biri gülürdü" (9, 8). Əsərdən gətirilmiş bənzərsiz örnəklər bir daha göstərir ki, yazıçı M.Süleymanlı kəndi, şəhəri sarımsı ictimai problemləri, ağrıları, onların doğurduğu acıları tezadlı psixoloji əhvalatlar, emosional lövhələr fonunda orijinal təşbehlər, tə-

zə-tər bənzətmələrlə izləmişdir. Ölüyüqəlməz harınlıq, haram, əxlaq pozğunluğu və əks qütbə əziyyət çəkən ailələr, insanların təsviri əsərdə bədii gərginliyi son həddə çatdırır" (9, 8). İnsanlar arasında yaranmış ictimai problemlər və bu problemlərin gərginliyini aradan qaldırmaq üçün yenə folklor nümu-

nələri köməyə gəlir. "Folklor istinadən hər hansı bir xalqın yalnız tarixi keçmişi deyil, onun psixologiyasını, adət-ənənəsini, həyata və dünyaya münasibətini öyrənmək də o qədər çətinlik tərtəmir. Folklorada insan ömrünün bütün məzmunu öz ifa-

birdən-birə gerçək sifətləri göründü, haqiqət bəlli oldu. Bütöv bir rejimin maddi və mənəvi dəyərləri dəyirman kimi üyütməsi sərt, real şəkildə açıqlandı. K.V.Nərimanoğlu isə əsər haqqında fikirlərini bu cür ifadə edir: "Nəşr olunduğu andan böyük səs-küyə səbəb olan "Dəyirman", sanki rejimin üzünə vurulmuş şapalaq idi" (9, 7).

"Dolanışq, bərəkət, halallıq mənbəyi olan dəyirmanların "cəhənnəm tərəzi-si"ne çevrilməsinin acı səbəbləri, bu gün görünən acınacaqlı nəticələri öz zama-

üzvü K.Əliyev də məhz bu məqamları nəzərdə tutmuşdu (6, 2). Yazıçını Azərbaycan kəndlərində baş verən haramın halala, nahaqqın haqqa, pulun bütün insani münasibətlərə müdaxiləsi, ailə münasibətlərinin laxlaması, gənclərin şəhərlərə üz tutması, kəndlərin tənha qocaların umuduna qalması kimi problemlər ciddi düşündürdü. Əsərdə qeyd etdiyimiz surətlərə verilən mənfə sifətlər mübaliğəli olsa da, real rüşeymini saxlamaqdadır. Povestin oxucuya müsbət təsir bağışlayan həyatı və əx-

əlvan və zəngin müşahidəyə malik olan yazıçı təsvir etdiyi həyat hadisələrinə həm də soyuqqanlı yanaşması ilə diqqətimizi cəlb edir. Çünki yazıçının təsvir etdiyi mühit pula düşgün, rəzil bir aləmdir. Məhz bu cəhətlərdir ki, yazıçıda hiddət və kədərə belə soyuqqanlılıq yaradıb. Nəticədə yazıçı yaşadığı mühiti təsvirə layiq maraqlı bir material kimi qələmə alır. Məhz buna görə yazıçı mifoloji varlıqlardan da istifadə edərək içərisində yaşadığı ictimai şəraitin bir sıra mühüm cəhətlərini qa-

Bədii əsərin süjet quruluşunda mifologizmlər

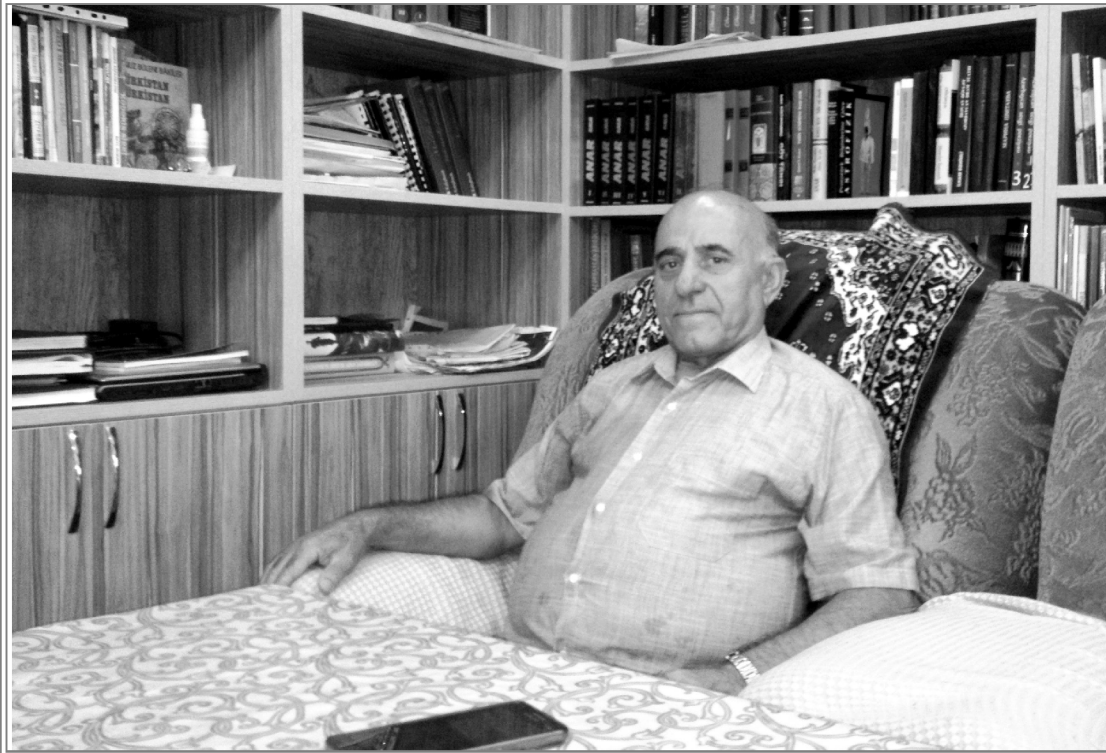
(Mövlud Süleymanlının "Dəyirman" povesti əsasında)

nələri köməyə gəlir. "Folklor istinadən hər hansı bir xalqın yalnız tarixi keçmişi deyil, onun psixologiyasını, adət-ənənəsini, həyata və dünyaya münasibətini öyrənmək də o qədər çətinlik tərtəmir. Folklorada insan ömrünün bütün məzmunu öz ifa-

nında böyük cəsarətlə qələmə gətirildi. Povestin ümumilikdə alt qatı, təhkiyə sistemi, az-çox, fəqət sərrast təbiət təsvirləri, obrazların talelərinin davamlı izlənməsi cəmiyyəti sarsıtdı. M.Süleymanlı dünyanın düz vaxtı "dünyanın düz olmadığından"

laqi mənası da məhz bundan ibarətdir. Belə ki, yazıçı bir qayda olaraq təsvir etdiyi obrazın bu və ya digər mənfə eynəcərliyini, cismani şikəstliyini əsas götürərək onun tənqidə layiq bir surətini yaradıb. Yazıçı povestdə müşahidəyə də xüsusi yer

barıq şəkildə göstərə bilməmişdir. Professor C.Bəydilinin fikirlərinə istinad edərək qeyd edək ki, "mifoloji varlıqlar az hallarda təbiətə mütəlaq ziyankar və ya mütəlaq xeyirxah olurlar. Bu, əlbəttə, insanların onlara qarşı nə şəkildə bir münasibət göstərmələri və ya davranmalarından çox asılıdır (4, 41). Povesti oxuduqca görürük ki, insanlar arasında münasibətlər də saxtadır. Bundan başqa, povestdə etnoqrafiya və folklor məxsus obraz və süjetlər də növbələşir. Yazıçı nəsr vasitəsilə həyatın rəngarəng səhnələrini, xüsusilə rəzələtlə dolu məişət səhnələrini təsvir edərsə, folklorizmlərlə bu və ya başqa formada öz təəssüratını bildirir. Yazıçı mifoloji təsəvvür və varlıqlardan da istifadə edərək xəyali mübaliğələrlə dolu bir tablo yaradır. Lakin əsərdə maraqlı bir aydınlıq, canlılıq, gözəl bir sadəlik var.

dəsini tapır", söyləyən AMEA-nın müxbir üzvü K.Əliyev əlbəttə ki haqlıdır (5, 257). Onu da xüsusi qeyd edək ki, yazıçı təsvir etdiyi həyat haqiqətlərini bir az da mürəkkəbləşdirir. Povesti oxuduqca insan belə qərara gəlir ki, cəmiyyətimiz uçuruma doğru yuvarlanmaqdadır. Cəmiyyət mühüm ziddiyyətlər qarşısında daxilən çürüməyə başlayıb. Əslində povest əxlaqi əhəmiyyətə malikdir, özündə cəmiyyətimizin əhval-ruhiyyəsini əks etdirir. Povestin əxlaqi əhəmiyyətini belə təyin edə bilərik: "Keçmişini, qüsurlarını görməyən insanlar irəli gedə bilməzlər". Folklorla bağlılığı ilə seçilən bu povest məhz qeyd etdiyimiz əxlaqi dəyəri, üslubu və haqiqətin açıq-aşkar təsviri ilə M.Süleymanlının digər povestlərindən fərqlənir. Ümumiləşdirilmiş şəkildə desək, "Dəyirman" əsərində zahirən dəbdəbli, işıqlı, hamar olan bir rejimin

söhbət açdı. Bir kəndin simasında bərəkət ocağı dəyirmanının bir qrup harın insan əlində əyyaşlıq meydanına çevrilməsi kinayə, bəzən acı sarkazm, gülüş doğuran yumorla ortaya qoyulmuşdur: "Dəyirmandakı "kötüklər" içməmiş birləşməzdi. Amma bu gələnlər elə biriydi, birləşib gəlmişdilər. İşdəmi birləşmişdilər, vəzifədəmi, puldamı, bilinmirdi", Dəyirmanın balaca arxı rəngini dəyişə-dəyişə deşilmişdamlar kimi qanlan-qanlana kəndin içinə sarı axırdı (9, 8). Bilirik ki, folklor müraciətin özü-nəməxsusluğu və zənginliyi ilə bərabər, həyatilik də povesti oxucuya sevdirdir. Çünki real, təbii olan əsər isə xalqı inandırır. Yazmaqla bərabər, yaxşı düşüncəli yazıçının düşüncələri səmimi olur, fikirləri ard-arda gəlir. "Xalq yaradıcılığının gözəlliyi onun təbiiliyində, səmimiliyində və sadəliyindədir" fikirlərinin müəllifi AMEA-nın müxbir

verir. Bilirik ki, müşahidə bədii əsəri zənginləşdirir. Onu da vurğulayaq ki, "Dəyirman" əsəri M.Süleymanlının Azərbaycan ədəbi-ictimai inkişaf tarixində tutduğu yüksək mövqeyi təsdiq edir. Məzmunu dolğun olan bu əsərlə cəmiyyətimiz haqqında zəngin bir təsəvvür əldə etmək mümkündür. Bu da diqqətimizi cəlb edir ki, yazıçı povest qarşısında məhdud bir vəzifə qoymuşsa da, əslində povestin məqsəd və qayələri daha da genişlənməmiş, bugünkü dövrümüz üçün səciyyəvi məzmun kəsb etmişdir. Bu müşahidəni Sarı Qasım obrazında aydın görmək mümkündür: Sarı Qasım bu fikirdədir ki, varlandıqca adamın hörməti də artır. Bütün bunlarla bərabər, Sarı Qasım oğru, cani deyil, onun təbiətində olan görməmişliyi təbiyə aldığı mühitdən irəli gəlir. Sarı Qasımın dostları da varlı olsalar belə, nadan, axmaq, cahildirler.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K. "Kitabi-Dədə Qorqud" poetikasına giriş. Dan sökülən variant. Bakı: RS Poliqraf, 2017, 320 səh.
2. Acalov A. Azərbaycan dastanlarının mifoloji semantikasını. Azərb.E.A. xəbərləri. Bakı: 1981, N3
3. Azərbaycan dastanları, 5 cildə, IV cild. Bakı: Lider nəş., 2005, 464 səh.
4. Bəydili C. Türk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiyası. Bakı: Mütərcim nəş., 2007, 272 səh.
5. Əliyev K. Çağdaş folklorşünaslığın problemləri. Bakı: Elm və təhsil nəş., 2017, 364 səh.
6. Əliyev K. Romantizm və folklor. Bakı: Elm və təhsil nəş., 2006, 208 səh.
7. Qafarlı R. Mifologiya. 6 cildə, I cild. Bakı: Elm və təhsil nəş., 2015, 454 səh.
8. Qasimov C. "Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi". Bakı, Nurlan nəş., 2011, 600 səh.
9. Süleymanlı M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb: 2006, 480 səh.